

*Тут мій суперник — зрадник! Що! Твоя злість
Образити мене наповнює твої поступки,
Сповнений фатальної честі, що зуміла мене образити,
Чи не пам'ятаєш ти, як я вмів за себе помститися?*

І далі сам цар, якого І. Мазепа пробує одурити, називає його боягузом і нагадує йому його „зраду“:

Lâche! Ta perfidie

Ose donc se porter jusqu'à la flatterie.

(а II, 3, в. 285—286)

Боягузе! Твоя підступність —

Вона сягає межі улесливости.

Але, помимо того проросійського наставлення, автор п'єси, як це твердить Кап, дуже докладно знав різницю між українцями і росіянами. З тексту його п'єси видно, що він дуже докладно розумів усі ці засадничі різниці та нюанси, які входили в гру історичних подій Східної Європи того часу. Крім того, Д'естег' зробив свій вклад у термінологію французької мови, розвиваючи терміни, які чітко диференціюють росіян, українців та інші народи Російської імперії.

Книжка Капа добре написана, солідно опрацьована й надзвичайно цікава. Автор подає чимало різних спостережень про Україну, Росію і про постать І. Мазепи, які передусім допомагають кращому зрозумінню історії Східної Європи XVIII і XIX ст. Важливо підкреслити, що він проводить певні паралелі між царською і радянською службами інформації, тобто дезінформації та пропаганди, що мусить бути цікавим для сучасного англomовного читача.

В естетичній царині Кап висунув одну дуже цікаву проблему, якою вже віддавна займаються письменники й критики (серед них Фрідріх Шіллер), а саме: як далеко може йти письменник у своїй власній інтерпретації історії? Тобто чи має він право змінювати історичні події, коли пише історичну драму чи повість, а якщо так, то до якої міри?

Підсумовуючи, слід зазначити, що дослідження Жана-П'єра Капа надзвичайно потрібне. Воно вводить у сучасний американський науковий світ не тільки постать Івана Мазепи, але й цілу проблематику російсько-українських взаємин у минулих століттях.

Ірена ЄВИНЧ-РУДНИЦЬКА

Anna Krochmal. Akta wyznaniowe w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu / Red. Z. Konieczny.— Przemyśl, 1993.— 189 s.

Пропонована читачеві книжка є путівником до документальних фондів різних релігійних спільнот, що зберігаються в Державному архіві у Перемишлі. Основною метою праці, за словами автора, є „презентація матеріалів, що створювалися різними релігійними громадами на землях колишньої Галичини“, а безпосередньою причиною її появи — зораз більше протягом „останніх років зацікавлення історією Католицької Церкви та інших релігійних спільнот, зокрема історією Греко-Католицької Церкви“. Додатковим поштовхом до складення путівника був

також „незадовільний стан опрацювання релігійних актів, що викликало труднощі у швидкому пошуку відповідної інформації“ (С. 4), у чому мав нагоду переконатись і сам рецензент. Отже, йдеться про чи не першу спробу найповнішого розкриття у виданні названого комплексу документальних і актових джерел.

Книжка інформує про документальні джерела різних релігійних конфесій, однак левова їх частка припадає на греко-католицьке, а перед тим православне віровизнання. Архів Української Церкви, що в Перемишлі, за словами автора, найбільший і найцінніший — він зберігає понад 10 тисяч справ, а хронологічно охоплює період від кінця XIII ст. до ліквідації Перемишльської греко-католицької дієцезії у 1946 р. Це єдина в такому обсязі збірка джерел на землях Польщі, яка дійшла до наших днів з порівняно незначними втратами. Треба відзначити, що ряд матеріалів (216 справ), які з різних причин були вилучені під час Другої світової війни, а також відразу у післявоєнні роки, ще на рівні інституцій-фундуотворювачів, у 1964—1966 рр. було частково повернуто. Це насамперед з Національної бібліотеки у Варшаві та Головного архіву давніх актів у Варшаві. Перейшли в архів також матеріали з Народного музею Перемишльської землі у Перемишлі.

Книжка складається зі вступу з додатком списку фондів, чотирьох тематичних розділів, присвячених в основному оглядові документальної спадщини релігійних громад, і доданого на окремому аркуші англійського резюме. Розділи мають такі назви (доволі умовні): А. Греко-Католицька Церква; Б. Римо-Католицький костел; В. Євангельська церква; Г. Єврейські релігійні громади.

Кожен розділ містить не лише ту інформацію, яка безпосередньо стосується діяльності церкви. Матеріал викладається у двох параметрах — включає довідки з історії церкви (також церковних інституцій, братств, товариств) чи релігійної громади, написані на джерелах та дослідницьких працях (довідки, як правило, супроводжуються відповідним бібліографічним списком праць), та, власне, огляду документальних і актових джерел.

Така запропонована А. Крохмаль структура книжки виглядає досить оригінально. Названі історичні довідки за своїм смисловим навантаженням творять самостійні параграфи, які нерідко виходять за межі досліджуваного терену і його документальної спадщини, що дає читачеві змогу відкрити для себе ряд питань з історії церков, їх структури, церковно-адміністративного поділу на різних історичних етапах, дізнатись про самих віруючих. Цим авторові вдалося відійти від стереотипів у побудові науково-довідкових видань, що створює додаткову цінність путівника і водночас ставить самого автора не лише у ряд систематизаторів і описувачів документальних фондів, але й дослідників: А. Крохмаль запропонував читачеві історико-джерелознавче дослідження, яке виходить за межі звичайного путівника.

А. У розділі „Греко-Католицька Церква“ А. Крохмаль відносить утворення Перемишльського єпископства до XII ст., але тут же застерігає, що деякі дослідники бачать його появу в XI ст. і навіть раніше, пов'язуючи цей час із місією Кирила і Мефодія. На княжий період припадає створення Самбірського єпископства. Найдавніший документ з Перемишльської дієцезії відноситься до 1291 р. Автор путівника також нагадує, що перемишльські владика спочатку мали осідок при кафедральній церкві на замку. У 1412 р. король Владислав II передав осідок православної кафедри римо-католикам, а православна кафедра була перенесена на передмістя Вовче і знаходилась там аж до початку XVI ст. Про найдавніші часи цієї церкви на її південно-західній окраїні та документальну спадщину, на жаль, знаємо дуже мало (вона майже уся згоріла під час пожежі кафедрального

храму у 1535 р.), хоч починаючи з XVI ст. і пізніше документи та акти Перемишльського єпископства репрезентовані уже досить численно. Це особливо помітне під час владцтва А. Радилівського, М. Копистинського, Інокентія і Григорія Винницьких. Після 1772 р. здійснено різні адміністративно-територіальні реорганізації в дієцезії, зокрема у сфері чіткого регламентування мережі деканатів і парафій, засновано у Львові Генеральну семінарію для клириків Перемишльської і Львівської дієцезій греко- і римо-католицького обрядів. Свою специфіку мало церковне життя Перемишльської єпархії у XIX—XX ст.

Надзвичайно цінний у книжці матеріал про „Територіальну структуру дієцезії“, опертий на джерелах і численних наукових опрацюваннях. Дослідниця констатує, що православна Перемишльська дієцезія у старопольські часи охоплювала Перемишльську і Сяноцьку землі, на сході — окремі терени Львівської землі, Любачівську округу Белзького воєводства, а на заході — частково землі Краківського воєводства. Це цінне спостереження у світлі не лише історії церкви українців, але й загальнодемографічних і історико-географічних процесів. Мережа парафій дієцезії, згідно з найновішими дослідженнями, охоплювала на зламі XV і XVI ст. щонайменше 477 церков. До кінця XVII ст. число церков зросло удвоє (на час прийняття унії Перемишльська дієцезія нараховувала 1120 церков), що об'єднувались 31 деканатом. У момент першого поділу Польщі ця ж дієцезія посідала 1253 церкви і 630244 віруючих греко-католиків (С. 21). Протягом усього періоду австро-угорського панування кількість деканатів виросла до 40 і загалом була стабільною аж до 1921 р.

Вдало доповнює сказане аналіз „організації діяльності дієцезії“, а саме розгляд урядів, які очолювали її і нею керували. Називаються обов'язки єпископа, консистора, єпископської капітули, коротко проаналізовано двоступеневу управу на території дієцезії через деканальні та парафіяльні уряди. На чолі парафії стояв парох. Водночас у парафіях мали місце такі посади, як заступник пароха (*vicarius curatus*), що на випадок відсутності пароха посідав ті ж права і виконував ті ж обов'язки; „завідатель“ або адміністратор — керуючий звільненою парафією, який мав права пароха (*vicarius oeconomicus*); заступник пароха (*vicarius substitutus*) — заступав пароха, коли парох виїжджав за межі своєї парафії більш як на вісім днів; „управляючий сотрудник“ (*vicarius adiutor*) — помічник пароха, коли той досягав похилого віку; „сотрудник“ (*vicarius cooperator*) — помічник пароха у чинах богослужень і душпастирстві, зокрема коли парафія нараховувала велику кількість віруючих. Дані про священничі посади у найнижчій ланці церковного життя наведені не випадково. Добре було б, якби нині у відродженій Греко-Католицькій Церкві в Україні, відповідно до традицій, знаходили місце ці посади¹. Окремо автор зупиняється на церковних інституціях Перемишля, які курувало єпископство або мало над ними нагляд: таких, як „Духовна семінарія“, „Пресвітеріальний дім“, „Інститут дяків“, „Інститут вдів і сиріт“, товариство „Єпархіяльна поміч“.

Поряд зі загальними відомостями детально розглянуто документи та акти архіву греко-католицького єпископства у Перемишлі за 1291—1946 рр. У фонді налічується 9693 справи. Документи і акти архіву дослідниця поділяє на пергаментні і паперові грамоти (дипломи), серед яких виділяє привілеї для церков, духовенства і віруючих; документи, які торкаються номінацій єпископів на Пере-

¹ Пізнавальною під цим оглядом є стаття: Stępień S. Słownik ukraińskich terminów kościelnych. Struktura i organizacja kościoła wschodniego // Biuletyn informacyjny.— Przemysł, 1996.— N 2.— S. 102—119.

мишльське єпископство; грамоти (дипломи), які стосуються церковних братств; папські грамоти (дипломи, булли); грамоти, які відносяться до Перемишльської греко-католицької капітули. Окремо розглядаються (за деканатами) візитації та статистичні матеріали про стан дієцезії (переважна більшість візитацій відноситься до 1742—1744, 1748, 1758, 1761—1762, 1765, 1771, 1780, 1775, 1814, 1816—1817, 1836 рр., відомі візитації 20—30-х рр. ХХ ст.). Окремо подані акти верховних церковних властей: папські енцикліки і листи; акти дієцезіальних і провінціальних синодів, пастирські обіжники і розпорядження єпископів; акти центральних властей дієцезії, акти державних властей, що стосуються Перемишльського єпископства. Чимало місця відведено документам і актам духовенства. Це справи як греко-католицького єпископату, так і парафіяльного духовенства, дисциплінарні справи духовенства, душпастирська діяльність священиків. На основі джерел проведений також облік культових будинків і парафіяльних садиб; численні відомості про церкви Перемишльщини точно датовані. Заслуговує уваги короткий розгляд історії релігійних орденів і братств та показ їх документальної спадщини — ордену отців Василіян, ордену сестер Василіянок, ордену сестер служебниць непорочного зачаття Найсвятішої Діви Марії і згромадження сестер служебниць св. Йосафата. Окремо інформують джерела про дієцезіальні інституції, фінансово-економічний стан дієцезії, зокрема на кінець ХVІІІ—ХХ ст. Велика кількість різних актів засвідчує розвиток українського шкільництва, зокрема тих шкіл, життя яких прямо або опосередковано пов'язувалося з церквою. Тут описані різні документи гімназій у Перемишлі і шкіл у Яворові, Лаврові, Самборі, Сокалі, акти численних парафіяльних шкіл та інших. Заслужують окремої уваги метрикальні акти кінця ХVІІІ—ХХ ст. За ХVІІІ ст. ці матеріали писані переважно українською мовою і є нині великою рідкістю, принаймні для східних регіонів Галичини.

Тут же дослідниця виділяє акти, які торкаються взаємовідносин Греко-Католицької Церкви з Православною та Римо-Католицькою на Перемишльщині, а також відношення цієї церкви до протестантизму і сектантства.

Поряд із документами єпископства дослідниця окремо розглядає „Акти греко-католицької капітули у Перемишлі“ за 1551—1946 рр. (усіх збереглося 523 справи). Звернуто увагу на акти капітули як установи, праці у ній єпископів і членів капітули. Окремо показано загальну діяльність капітули як дієцезіальної установи, фінансові та майнові справи, а також єпископські фундації, друкарню капітули, бібліотеку, архів тощо.

В окремі параграфи розділу А рецензованого видання виділено „Апостольську Адміністрацію Лемківщини“ (1934—1947) і її документальну спадщину. Ця інституція була організована для боротьби з русофільством і москвофільством на Лемківщині і мала протидіяти переходові греко-католиків лемків на православ'я протягом 1926—1932 рр. Вона була створена за рахунок Перемишльської єпархії. У зв'язку зі створенням Апостольської Адміністрації Лемківщини від Перемишльської дієцезії відійшли дев'ять деканатів — Буковський, Дукельський, Динівський, Горлицький, Грибівський, Кросненський, Мушинівський, Римаівський, Сяноцький.

З належною увагою розглянуто у книзі історію і архіви фондів „Греко-католицький деканальний уряд в Бечу“ (1790—1848); „Греко-католицький деканальний уряд в Ольхові“ (1775—1921); „Греко-католицькі парафії у Перемишлі“ (1586—1947). Щодо останніх, то йдеться про документальні джерела, які торкаються кафедральної церкви (123 справи), а також парафій св. Трійці, парафії на Засяню, парафії на Перекопі та парафії св. Миколи на Підгорі. Нарешті,

окремо описаний фонд (як окремих параграф) „Греко-католицькі парафії Ряшівського воєводства“ (1760—1946), який охоплює 451 справ про 106 парафій. Серед цих матеріалів заслуговують уваги метричні книги та метричні акти.

Завершують цикл документальних джерел фонди „Дієцезіальна Поміч“ у Перемишлі (1918—1946) та „Братство св. Миколи у Перемишлі“ (1830—1941). Це основний і найбільший за обсягом матеріалу розділ.

Б. У розділі „**Римо-Католицький костел**“ звернуто увагу на початки створення римо-католицької дієцезії на Перемишльщині (1375 р.). Раніше нею опікувалися єпископи Іван і Микола (останнього звали Русином, він був настоятелем домініканців у Сандомирі), які резидували поза межами Перемишля і Русь-України. Наприкінці XIV ст. Перемишльська римо-католицька дієцезія нараховувала близько 20 парафій. Поділ її на деканати утвердився лише наприкінці XVI ст. У 1772 р. у дієцезію входило уже 177 парафій.

Матеріалів архіву Римо-католицької дієцезії досліднича не розглядає. Правдоподібно, він не зберігається у Державному архіві Перемишля. Натомість до розділу включені фонди „Римо-католицькі парафії Ряшівського воєводства“ (йдеться про документи та акти 22 парафій, від яких, як твердить А. Крохмаль, збереглися фрагменти) та „Римо-католицька Львівська дієцезія“. Останній репрезентований лише архівними матеріалами римо-католицьких парафій Любачівського деканату за 1823—1928 рр. Усього 257 справ із 11 парафій.

В. **Євангельська церква**. Цій духовній установі належать незначні документальні джерела. До захоплення Галичини Австрією у 1772 р. тут діяли лише три євангельські громади — у селі Білій та містах Заліщиках і Кракові. Протестантська Церква почала розвиватися лише з 80-х рр. XVIII ст., зокрема з появою для неї окремого протекціоністського патенту Йосифа II і прибуттям до Галичини колоністів з Південної Німеччини. Вони з погляду обрядності поділялись на євангелістів (лютеран), реформованих євангелістів (кальвіністів), менонітів і католиків. У середині XIX ст. в 19 галицьких повітах жило 28128 євангелістів і 1892 особи реформованого обряду. Найбільше їх зосереджувалося на Буковині, далі — у Львівському, Стрийському, Золочівському, Самбірському та Вадовицькому округах. Вони заклали свої школи, вели видавничу діяльність, у Львові та Станиславові діяли дві їхні гімназії.

Ті з колоністів, які прибували у Галичину, посідали право організувати на свій кошт власні пасторати (парафії). Для колоністів-католиків не передбачалось створення окремих парафій. 1789 р. у Галичині було створено два протестантських сеньйорати з осередками у селі Білій та Львові. Спочатку ці сеньйорати підлягали моравсько-сілезькій суперінтендантурі, а з 1804 р. — галицько-буковинській. В кінці XIX ст. генеральний синод австрійських євангелістів створив федерацію зборів аугсбурзьких (лютеранських) і гельвецьких (кальвіністських) євангелістів, унаслідок чого Євангельська Церква в Галичині (1919 р.) отримала назву „Євангельська Церква Аугсбурзького і Гельвецького віровизнання у Польщі“. У 30-х рр. XX ст. змінилося адміністративне підпорядкування церкви та його структура у зв'язку, зокрема, з тим, що до євангельського віровизнання почали приставати українці (нараховувалось 1137 українців-євангелістів).

Перемишльський державний архів зберігає документи та акти п'яти євангельських сеньйоратів Галичини починаючи з кінця XVIII ст., серед яких найчисленніші акти парафіяльного уряду в Раніжові і акти, оформлені у дві книжки перемишльської громади. Найдавніші акти походять з 1789 р., найпізніші — з 1938 р. Це переважно обіжники, розпорядження вищих властей, акти, що стосуються організації громад, діяльності пасторів, різні звіти, акти, що відносяться

до шкільництва, акти перевірок церков і шкіл та багато інших. На окрему увагу заслуговують документи та акти сеньйорату в Гартфельді (1912—1937, 44 справи), до яких входить чимало матеріалів зі Стрийщини. Зі Львова збереглася одна справа за 1900—1901 рр.

Г. В описі розділу „Єврейські релігійні громади“, подібно до попередніх описів, автор зупиняється на короткій історії громад на Перемишльщині та огляді архівів. Євреї з'явилися у Перемишлі уже в першій половині XI ст.; з 1367 р. їм надавались привілеї на поселення в Русі-Україні. Заснування єврейських громад було затверджене патентом 1789 р. У рамках Йосифінських реформ для так званих єврейських дирекцій і кагалів було знято обмеження в торгівлі, зроблені спроби залучити євреїв до сільського господарства. Крім того, проводилась германізація євреїв. У XIX ст. євреї на Перемишльщині були третіми за чисельністю після греко-католиків і римо-католиків.

Документи та акти єврейських громад збереглися неповністю. Загалом вони охоплюють 31 справу за 1790—1939 рр. Це переважно метричні акти з громад у Буковську (1897), Жолині (1916—1922), Лежайську (1826—1869), Олешичах (1814—1869), Перемишлі (1790—1844), Тираві Волоській (1937), Яворові (1921—1939). В архіві також знаходиться одна книга реєстрації новонароджених з громади села Знесіння (нині частина Львова) за 1857 р.

Подані відомості з історії релігійних громад Перемишльщини, їх документальної спадщини, що зберігається у Державному архіві в Перемишлі, дуже промовисті і не вимагають якогось особливого доведення важливості і доцільності появи книжки А. Крохмаль. Цінним, а частково й новим у путівнику (і в польській архівній практиці взагалі) є те, що він будується на тематично об'єднаних фондах, торкається тільки релігійних громад і конфесійних питань у рамках відповідних дієцезій, деканатів, парафій, а також дотичних до них організацій та товариств. Це дало змогу автору максимально сконцентрувати увагу на ряді специфічних питань щодо фондоутворювачів, розкрити зміст документів, зокрема, подекуди у порівняльному плані. Це поглибило у даних і статистичних даних історичну частину дослідження.

При всій загалом схвальній оцінці книжки, вартість якої не підлягає ніякому сумніву, мають місце й певні побажання. Вони передусім торкаються редакційного боку структури розділу А. Очевидно, неправомірно вмещувати під однотипною пагінацією параграфів на одному рівні історичні довідки про інституції і огляди документів. Історичні довідки є супровідним елементом для такого типу науково-довідкових видань, як путівник (параграфи I—III + бібліографія і IV та інші; С. 12—143). Правдоподібно, згаданий розділ А повинен іменуватись більш узагальнено, не акцентуючи уваги виключно на Греко-Католицькій Церкві, оскільки фонди охоплюють доунійний період її життя і поширення православ'я майже до XVIII ст. Непереконливим при написанні історичних довідок про фондоутворювачів є майже повне опущення відомостей про історію фондів, як вони формувались — зливались, ділились, успадковувались. Ніде не сказано про долю фондів Греко-Католицької Церкви у 1944—1947 рр. Ніде не мовиться про відсутність у Перемишлі основного масиву архіву Римо-католицької дієцезії, про відносини між Львовом і Перемишлем при формуванні цього архіву. Провенієнція фондів — складова частина як історії установ і фондоутворювача, так і архівів, що й мало бути безпосереднім завданням автора. Виходячи саме з сучасного рівня історичних наукових досягнень дивує речення: [...] już w I połowie XI w. istniało w Przemysłu poświadczane przez źródła hebrajskie najstarsze skupisko żydowskie na ziemiach polskich (С. 180).

Можна б шукати у рецензованій книжці й інших менших чи більших недоглядів і упущень, як, наприклад, вживання визначення „головні“ („головні школи“) для шкіл у Яворові, Самборі, Лаврові, Сокалі і т. д. (С. 88), але вони не применшують її наукового значення і довідникової ваги. Видання викликає лише повагу до автора як сумлінного і різнобічного дослідника і знайде своє належне місце у літературі предмету. Сьогодні ні один дослідник Української Церкви (як і інших церков) і її контактів з іншими церквами та конфесіями не зможе обійтися без книжки А. Крохмаль, яка є поважним причинком до історії дослідження Української Церкви і прямим дороговказом до її значної документальної спадщини.

На закінчення для евіденції подаємо список фондів, які містять документи та акти різних релігійних громад, що зберігаються у Державному архіві у Перемишлі. Їх 19:

- ф. 142 Архів греко-католицького єпископства у Перемишлі (1291—1946, 10206 справ);
- ф. 143 Греко-католицька капітула у Перемишлі (1551—1946, 523 справи);
- ф. 157 Апостольська Адміністрація Лемківщини (1934—1945, 288 справи);
- ф. 155 Греко-католицький деканальний уряд у Б'єчу (1790—1848, 18 справ);
- ф. 156 Греко-католицький деканальний уряд в Ольхові (1775—1921, 1943, 96 справ);
- ф. 148 Греко-католицькі парафії у Перемишлі (1667—1947, 141 справа);
- ф. 147 Греко-католицькі парафії Ряшівського (Жешувського) воєводства (1760—1946, 451 справа, залишки);
- ф. 1088 Товариство „Дієцезіальна Поміч“ у Перемишлі (1918—1946, 46 справ);
- ф. 1085 Братство св. Миколая у Перемишлі (1830—1941, 20 справ);
- ф. 153 Львівська римо-католицька архидієцезія. Любачівський деканат (1823—1864, 257 справ);
- ф. 146 Римо-католицькі парафії Ряшівського (Жешувського) воєводства (1737—1939, 115 справ, залишки);
- ф. 149 Середньогалицький сеньйорат у Бріґадау (1901—1913, 21 справа);
- ф. 151 Середньогалицький сеньйорат у Гартфельді (1912—1937, 44 справи);
- ф. 150 Середньогалицький сеньйорат у Ярославі (1893—1900, 16 справ);
- ф. 799 Середньогалицький сеньйорат у Львові (1900—1901, 1 справа);
- ф. 801 Західний сеньйорат Євангельської Церкви Аугсбурзького і Гельвецького віровизнання у Польщі (1919—1938, 6 справ);
- ф. 787 Євангельська релігійна громада у Перемишлі (1921—1939, 2 справи);
- ф. 152 Євангельський парафіяльний уряд у Раніжові (1789—1913, 30 справ);
- ф. 154 Єврейські релігійні громади (1790—1939, 31 справа, залишки).

Олег КУПЧИНСЬКИЙ